

İngiliz Belgelerinde Sadri Maksudi Arsal **“Rusya Müslümanları”nın Özgürlük Çabalarının Görmezden Gelişi**

A. Merthan Dünder

Türk Dünyası'nın önemli şahsiyeti, İdil-Ural Türkleri'nin ileri gelenlerinden Sadri Maksudi Arsal (1878–1957) ile ilgili ülkemizde fazla çalışma yapılmamıştır. Türklüğün siyasî, toplumsal ve kültürel meseleleri ile yakından ilgilenmiş bir bilim ve fikir adamı olan Arsal'ın bu alanlarda yaptığı çok yönlü hizmet ve faaliyetlerinin incelenmesi, kuşkusuz onun Türk ulusal kimliğinin oluşma ve gelişme sürecindeki yerini ve önemini belirlemede büyük yarar sağlayacaktır.

Gerek Türk arşivlerinde gerekse yabancı ülke arşivlerinde önemli Türk şahsiyetleri ile ilgili zengin bilgi ve belgeler bulunmaktadır. Özellikle İngiliz arşivleri bu açıdan ilgi çekicidir. Araştırmalarım esnasında İngiliz arşiv belgeleri arasında elime geçen, Arsal ile ilgili bir dosya bu açıdan ilginç ve önemli bilgiler içermektedir. *British Foreign Office (Public Record Office)*¹ F.O. 371/4007 numaralı bu dosyada Maksudi'nin İngiliz hükümetine yazdığı bir mektup ile onun İngiltere'yi ziyaret talebini içeren yazışmaları yer almaktadır (British Foreign Office F.O. (1919). 371/4007, 34–58, Mikrofilm Reel 41).² Dosyada bulunan 25 Mart 1919 tarihli bir raporda Rusya Müslümanları'ndan *Sadri Maksoudoff*un İngiltere'ye gitmek istediği bildirilmektedir (F.O. 371/4007, s. 34, Tarih: 25 Mart 1919, 46799 numaralı belge). Bu bilgi

1 İngiliz Dışişleri Bakanlığı Resmî Kayıtlar Bürosu.

2 Bu belgeyi, Uzak Doğu'ya yerleşen İdil-Ural Türkleri ile ilgi yaptığım araştırma sırasında, Japon Meclis Kütüphanesi arşivinde buldum.

İngiltere'ye, Stockholm'da bulunan İngiliz elçilik görevlilerinden Clive adlı bir kişi tarafından telgrafla bildirilmiştir.³ Clive'a yanıt olarak gönderilen mesajda, Maksudi'ye saygılı davranılması istenmiş, ancak yapılacak kişisel bir ziyaretin yararı olmayacağından ona (Maksudi'ye), Stockholm elçiliği aracılığıyla, İngiliz hükümetine bir mektup yazmasını tavsiye etmesi bildirilmiştir. Söz konusu mesajın "gizli" ibaresiyle verilen ek kısmında, bu ziyareti geri çevirme nedenleri hakkında açıklama bulunmaktadır.⁴ Maksudi, talebinin kabul edilmemesine üzüldü ve reddedilme nedenini Rus Dışişleri'yle Londra'daki Rus eski rejimi temsilciliğinin hükümeti etkilemesine bağlayarak, İngiltere'de yaşamak gibi bir amacı olmadığını, sadece Rusya ve Türkistan Müslümanlarıyla ilgili olarak İngiliz makamlarıyla görüşmek istediğini, başka hiçbir Müslüman'la bağlantı kurmayacağını dile getirir. Ayrıca, İsveç hükümetinin kendisini Bolşevik olduğu iddiasıyla sınır dışı etmekle tehdit ettiğini bildirerek, Fransa'dan transit vize alması durumunda İngiltere'ye giriş izninin verilir verilemeyeceğini de sorar. Maksudi'nin İngiliz yetkililerinden aldığı yanıt; bunun kesinlikle kişisel bir konu olmadığı şeklindedir. Ona izin verildiği takdirde, daha önce İngiltere'ye giriş izni alamayan Mısırlı milliyetçi liderlerle yandaşlarını kızdıracak bir durumun ortaya çıkacağı

3 "Sadry Maksoudoff, President of National Council of Mussulmans in Russia is anxious to go to England to represent the position of his co-religionists in Russia. He tells me he was member of delegation from Duma which he visited England in 1909. Assistant Military Attachè was favourably impressed by him. I request instructions whether permission may be granted (Rusya Müslümanları Ulusal Konsey [Milli İdare] Başkanı Sadry Maksoudoff, Rusya'daki dindaşlarının durumunu arz etmek üzere İngiltere'ye gitmeyi arzulamaktadır. Bana, 1909 yılında İngiltere'yi ziyaret eden Duma delegasyonu üyelerinden olmuş olduğunu söyledi. Askerî Ataşe Yardımcısı'nda olumlu izlenim bıraktı. Kendisine izin verilip verilmemesi konusunda talimat talep ediyorum)" (F.O. 371/4007, s. 35, Tarih: 24 Mart 1919, 574 numaralı mesaj).

4 "We are reluctant to discourage M. Maksoudoff's visit but apprehend that advantage might be taken of his presence here by certain disaffected Moslem elements to influence Russian Moslem opinion in an undesirable direction (Bay Maksoudoff'u [İngiltere'yi] ziyaretinden caydırmak istemese de; [gelirse] korkarız buradaki bazı Müslüman âsiler, onun mevcudiyetinden faydalanarak Rusya'daki Müslüman kamuoyunu sakıncalı bir yönde etkilemeye kalkışılar)" (F.O. 371/4007, s. 37, Tarih: 28 Mart 1919, 53? [son rakam okunamamıştır] numaralı mesaj).

ve bunun hükümeti zor durumda bırakacağı ifade edilmiştir (F.O. 371 / 4007, s. 39, Tarih: 3 Nisan 1919, 52617 numaralı belge. Stockholm-Mr. Clive'e giden 623 numaralı mesaj). İngilizler'in bu konuyla ilgili iç yazışmalarında, Maksudi'nin ziyaretinin Orta Asya'daki İngiliz politikasına olumsuz etki yapacağı görüşü hakimdir ve özellikle Afganistan'da henüz bir Bolşevik tehlikesi yokken, Maksudi gibi önemli bir şahsiyet tarafından yapılacak ziyaretin Rusya'yı kızdıracığı, ayrıca Orta Asya Müslümanları'nı da boş yere umutlandıracağı belirtilmektedir. Varılan karar, öne çıkmaktansa olayları dışarıdan seyretmenin İngiliz politikaları açısından daha iyi olacağı şeklindedir (F.O. 371 / 4007, s. 42, Tarih: 19 Nisan 1919, 01104 numaralı belge. Paris, İngiliz Delegasyonu'ndan Londra'ya gönderilen 549 numaralı mesaj). Stockholm'de bulunan İngiliz görevli Clive, zor da olsa Maksudi'yi, Rusya Müslümanları'nın durumunu anlatan bir rapor yazmaya ikna eder. Anlaşıldığı kadarıyla Maksudi, İngiliz hükümetinin yazılı olarak yapılmış bir açıklamayı kabul edeceğine inandırılmıştır. Maksudi'nin tek amacı I. Dünya Savaşı sonrasında toplanacak olan Barış Konferansı'nda Rusya Müslümanları'nın haklarını savunmak, Aleksander F. Kerenski (1881–1970) hükümeti döneminde kabul edilen “ulusal-kültürel özerklik (millî-medenî muhtariyet)” hakkının yeni yönetim tarafından da kabul edilmesini sağlamaktır. Kerenski hükümeti (22 Temmuz 1917-8 Kasım 1917) bu hakkı yasalaştıramadan yıkıldığı için, Maksudi, Barış Konferansı'nda Rusya konusu görüşülürken bu meselenin tekrar dile getirilmesi için İngiliz yetkililerle konuşulması gerektiğini düşünmüştür.⁵ İngilizler kendi aralarında yaptıkları görüş alışverişinden sonra, Hintli Müslümanlar ile diğer Müslümanlar arasındaki buhranlı durum

5 120 numaralı mesaj'da anlatıldığına göre, Maksudi, Clive'e Londra'ya giderse hiçbir Müslüman'la görüşmeyeceğini ve gereğinden fazla İngiltere'de kalmayacağını garanti ederek, ondan İngiliz hükümetine tekrar ricada bulunmasını ister (F.O. 371 / 4007, s. 44, Tarih: 16 Nisan 1919, 62660 numaralı belge).

göz önüne alındığında, Maksudi'nin İngiltere'ye yapacağı ziyaretin tehlikeli olacağına karar vermişlerdir (F.O. 371 / 4007, s. 53, Tarih: 29 Nisan 1919, 66387 numaralı belge. Political Department, India Office'den gönderilen rapor).

İngilizler'in Maksudi'den ısrarla istedikleri ve Rusya Müslümanları'nın durumunu açıklayan 1919 tarihli Fransızca yazılmış mektubun çevirisi aşağıda verilmiştir:⁶

Devrim Sırasında Rusya Müslümanları ve Ulusal Talepleri⁷

Rusya'da yaşayan Müslümanlar'ın sayısı 28 milyona ulaşıyor. Rusya Müslümanları'nın en büyük kısmı Rusya Asyası'nda Türkistan ve Kırgız bozkırlarında ikamet etmektedir; ama Rusya Avrupası'nda da ikamet eden çok büyük miktarda Müslüman vardır. Moskova'dan Doğu'ya doğru giderken, aşağı yukarı tüm eyaletlerde Müslüman nüfus bulunur ve Volga-Kama havzasında yoğun bir nüfus oluştururlar.

Yuvarlak rakamla Rusya Müslümanları Rusya topraklarında aşağıdaki şekilde dağılmıştır:

Kafkasya	4 milyon
Türkistan	10 milyon
Step Kırgızlar	6 milyon
Avrupa Rusyası ve Sibirya (200.000 olan Kırım dahil)	8 milyon

Güney Kafkasya'dakiler dışındaki bütün Rusya Müslümanları Sünnî'dir. Etnografik bakımdan ise, Kuzey Kafkasya'daki bazı kabileler dışında Rusya Müslümanları Ural-Altay (Türk-Tatar) ırkının farklı dallarına mensuptur; hepsi de farklı Türk-Tatar lehçelerinde konuşurlar. Lehçeler arasındaki fark büyük değildir: farklı kabile mensupları, birbirlerinde birkaç hafta kaldı mı birbirleriyle kolaylıkla anlaşabilirler.

Başlıca lehçeler şunlardır:

1. Bütün Türkistan'da kullanılan Çağatayca;
2. Bozkırlarda konuşulan Kırgızca;
3. Avrupa Rusyası'nda ve Sibirya'da konuşulan Tatarca;
4. Güney Kafkasya'da konuşulan Azerbeycanca.

⁶ Orijinali Fransızca olan mektubu Türkçe'ye çevirenler, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fransızca okutmanı Sayın Dr. Erdoğan Uygur ile Gönül Pultar'a teşekkür ederim.

⁷ Mektubun orijinali için bkz. makalenin sonunda Ek.

Edebiyatın gelişmesi açısından, Çağatayca ortaçağ Tatar edebî eserleri bakımından çok zengindir. Çağatayca, Tatarlar'ın klâsik lehçesidir; buna karşılık, Rusya, Avrupa ve Sibirya Tatarları'nca konuşulan modern Tatarca, modern edebî ürünler bakımından zengindir. Günümüzde modern Tatarca ile yazılmış, her tür bilimsel kitap bulunmaktadır ve bunun dışında, çok sayıda (özgün ve çeviri) edebî (roman, hikâye, şiir) kitap da mevcuttur.

Eski Rejim Sırasında Müslümanların Hukukî Durumları

Farklı Müslüman topluluklar Rusya'ya farklı dönemlerde dahil oldukları için, farklı bölgelerin hukukî durumu aynı değildir. Rusya'ya on altıncı yüzyılda dahil olmuş olan Volga-Kama havzası Müslüman toplulukları Rusya'nın geri kalan kısmıyla aynı yasalarla yönetilmekte iken, Türkistan'ın beş vilayeti ile Kırgız vilayetleri özel yasalar ile yönetilmekte. Bu Asya vilayetlerinde yönetim askerî yetkililere bırakıldı. (Türkistan'a bir genel valilik ile her vilayet [*oblast*] için beş askerî yönetici; Kırgız topluluklarının tamamı için bir genel vali.) Fakat Müslümanlar hiçbir yerde tam vatandaş değillerdi (Rus vatandaşlık haklarının hepsine sahip değillerdi); onlar için önemli hak kısıtlamaları mevcuttu.

Kısıtlamaların miktarı bölgeden bölgeye değişiyordu. Örneğin, Avrupa Rusyası Müslümanları İmparatorluk Duması seçimlerine katılabildikleri hâlde, Asya'nın birçok şehirlerinde belediye meclisleri bile yoktu.

Ancak Müslümanlar'a en çok acı veren konu eğitim, ulusal kültür ve kimi zaman da inanç özgürlüğünün olmayışı idi. Örneğin, Avrupa Rusyası Müslümanları için bir caminin yapılması sadece devlet yetkililerin iznini değil, Ortodoks piskoposun rızasını da gerektiriyordu.

Dinî nitelikli mektep ve medreseler, temel bilim kavramlarının eğitimi ile ulusal dil eğitimi yapılmadıkça müsamaha görüyordu, fakat ulusal okullarda (coğrafya, aritmetik gibi) bilimler ile dil öğretimi yasaktı. Eğer fen bilimleri öğrenilmek isteniyorsa, Rus okuluna gitmek gerekir (o da çoğu zaman yakın yerlerde yoktu). Müslüman okullarında fen bilimleri olmamalı—eski rejimin eğitim politikası buydu. Müslümanlar'ın “bilim avcısı” (*fen kovucu*⁸) adını verdikleri müfettişler, Müslüman okullarına çocukların ilerlemesini gözlemek ve bilimsel kavramlara o denli susamış Müslümanlar arasında bilimin yayılmasına katkıda bulunmak amacıyla değil, yasak bir şeymiş gibi bilimi kovmaya geliyorlardı. Bu bilim avcılığı rolü, çoğu müfettişin kendisine o kadar iğrenç geliyordu ki, aralarında en kültürlü olanları bakanlığın emirlerine uymuyorlar ve bu okullarda fen bilimlerinin ve dilin öğretilmesine göz yumuyorlardı. Müslümanlar'ın (özellikle Avrupa Rusyası'ndaki Müslümanlar'ın) son 25 yıllık dönemi, [kendilerinin] Ulusal Okul'un[un] kurulması için bir mücadele dönemi oldu. Büyük zorluklara ve zalimce eziyetlere rağmen Avrupa

8 Mektubun orijinalinde Tatarca olarak, Fransızca transkripsiyonla “fén kouyoudjy.” Çevirmenlerin notu.

Rusya'sı Müslümanları (ilk ve orta eğitim veren) ulusal bir okul kurmayı başardılar.

Günümüzde ilk ve orta eğitim programına giren bütün dersler Tatarca yapılmaktadır.

Bunu başarmak için birçok fedakârlıkta bulunmak, zor ve adil olmayan bir mücadele vermek gerekti; sürgüne gönderilen öğretmen sayısı ile gizli eğitim suçlamasıyla açılan davaların sayısı çok büyük.

Uygarlık Düzeyleri

Yukarıda sözünü ettiğim farklı Müslüman gruplar arasında en uygar olanları muhakkakki Avrupa Rusyası Müslümanları'dır. Onlar, tüm Rusya Müslümanları arasında gittikçe yayılmakta olan ilerleme hareketinin başını çekerler. 50'den fazla günlük gazete ve 10 kadar da süreli yayınları var (daha doğrusu vardı, zira Bolşevikler her şeyi yok ettiler).

Ulusal kültür, uygarlık merkezleri: Kazan, Ufa, Orenburg'tur. Avrupa Rusyası Müslümanları arasında, Rus yüksek okullarında öğrenim görmüş ve avukat, doktor, mühendis olmuş hatırı sayılır miktarda erkek var. Büyük tüccarlar ve sanayiciler de vardı.

Ulusal Emeller

Mart 1917'deki ilk devrimden sonra, geçici Kerenski yönetimi sırasında Rusya Müslümanları Moskova'da büyük bir kongrede toplandılar. Bu kongrede Hive ve Buhara Hanlıkları temsilcileri de olmak üzere, bütün Müslüman bölgelerinin temsilcileri vardı. Kongrenin gündemindeki meseleler arasında, Rusya'da gelecekte oluşacak hangi devlet şeklinin Müslümanlar açısından en arzu edilebilir olacağı idi. Bu sorun canlı tartışmalara yol açtı. Güney Kafkasya ve Türkistan temsilcileri, gelecekteki Rus devletinin federal Cumhuriyet olmasının ateşli taraftarlarıyken; Avrupa Rusyası ve Sibirya Müslümanları üniter bir demokratik Cumhuriyet tavsiye ediyorlardı. Bu görüş farklılığı, farklı bölgelerdeki Müslümanlar'ın farklı coğrafi konumları ile farklı sayısal durumlarından kaynaklanıyordu. Yaşamakta oldukları eyaletlerde çoğunluğu oluşturmayan Avrupa Rusyası Müslümanları, büyük Rus Cumhuriyeti içerisinde özerk bir ulusal devlet kurma emeli güdemezlerdi; oysa ülkelerinde ezici bir çoğunluğa sahip olan Türkistan ve Kafkasya Müslümanları özerk birer devlet kurmayı ümit edebilirlerdi. 10 gün kadar süren hararetli tartışmalar sonucunda, kongreye katılanların büyük çoğunluğu tarafından, federal devlet yanlısı görüş kabul edildi.

Federal devlet şeklinin, iç Rusya Müslümanları'na hiçbir yararı yoktu; aksine, özerk birer devlet kurarlarsa kendilerinden mânen uzaklaşacak olan Türkistanlı ve Güney Kafkasyalı kardeşlerinden ayıracak nitelikteydi. Gene de,

iç Rusya Müslümanları [artık, bu durumda] ulusal devletlerini kurma emelini güdemeseler de, bu yeni, canlanmış Rusya içinde, hiç olmazsa, eski rejim döneminde kendilerinden esirgenmiş olan, özellikle eğitim ve din konusunda bir takım özgürlükleri elde etmek istiyorlardı.

Avrupa Rusyası ve Sibirya Müslümanları, ulusal taleplerini belirlemek üzere, Kazan'da özel bir kongrede toplandılar.

Avrupa Rusyası ve Sibirya Müslümanları'nın ulusal talepleri açık seçik bir şekilde kağıda dökülür—bunun dışında, kongre çalışmalarından, ulusal kurumların düzenlenmesini öngören başlıbaşına bir plân da ortaya çıkar.

Talepler ile ulusal kurumları düzenleme plânı nelerden oluşuyordu? Ruslar'ın, denetlemenin dışında, hiçbir müdahalesi olmaksızın, bütün din, eğitim ve kültür işleri bizzat Müslümanlar'ın tasarrufunda olmalıydı.

Ulusal işlerin yönetimi için, üç bölümü olan bir merkezî ulusal yönetimin (millî idarenin) kurulması öngörülüyordu. Bu bölümlerin sorumlulukları şu şekilde ayrılmaktaydı]:

- 1.Din;
- 2.Eğitim ve kültür;
3. Vakıflar, fonlar ve ulusal mal ve mülk.

Ulusal işlerin tedviri için gerekli ayrıntılı kurallar, bölgesel konsey üyeleri arasından seçilecek ulusal meclis tarafından hazırlanacaktı. Ulusal meclis (bir tür ulusal parlamento) yasa çıkarmak ve merkezî ulusal yönetim konseyinin çalışmalarını denetlemek için yılda en az bir defa toplanmalıydı. Bölgesel ulusal konseyler, köy sâkinleri ve şehir cemaatleri tarafından seçilmeli; ve bunların da dinî, kültürel ve millî varlık konularında üçer bölümü olmalıydı.

Laik eğitimin düzenlenmesi için gerekli maddî destek, Rus hükümeti tarafından, Müslüman sayısı oranında millî eğitim bakanlığı hesabına gerekli miktarın yatırılması ile sağlanmalıydı.

Dinî faaliyetler ile dinî okulların bakımı ve kültürel kurumların oluşturulması için gerekli harcamaları ise, belirli aralarla gerçekleştirecekleri ulusal yardım isteği yoluyla Müslümanlar'ın kendileri karşılayabilmeliydiler.

Kongre bu ulusal düzenleme programının tümünü kabul etti; ayrıca, bu “kültürel öz-tanzim” programını, Rus unsuru tarafından onaylanacağı zamanı beklemeden, hemen uygulamaya geçirecek geçici bir ulusal konsey seçti (22 Temmuz 1917).

Geçici konsey, yerel konseyler düzenlemek ve bunlar düzenlenir düzenlenmez, her bölgede 50.000 Müslüman başına bir üye mantığıyla seçilecek ulusal meclisi toplantıya çağırarakla yükümlüydü.

Bütün bu çalışmaları gerçekleştirebilmek için gereken miktarlar, zengin vatansever Müslümanlar tarafından bolca karşılandı.

Ulusal meclis üyelerinin seçileceği bölgesel konseylerin oluşturulması aylar aldı.

İç Rusya ve Sibirya Müslümanları'nın ulusal meclisi [Millî Meclis] ancak

20 Kasım'da açılabilir (Ufa'da). Meclisin açılış günü, ulusal fon oluşturulmasına yönelik geniş çaplı bir yardım kampanyasının da yer alacağı, bir bayram günü olarak tayin edildi. Yardım kampanyası her türlü tahmini aşan bir sonuç verdi (yaklaşık 5 milyon).

Meclis 55 gün çalıştı (15 Ocak 1918'e kadar). Kurulacak ulusal yönetim konusunda kalıcı yasalar çıkardı ve ulusal konseyin [Millî İdare'nin] başkanı ile üyelerini seçti.

Müslümanlar için olduğu kadar genelde tüm Rusya için ne yazık ki, Ufa'da Müslüman meclisinin açılışından birkaç hafta önce Petrograd ile Moskova'da ikinci bir devrim gerçekleşmişti: niteliği, anlamı ve hedefleri konusunda Müslümanlar'ın hiç de yanılmadıkları Bolşevik devrimi. Müslümanlar'ın bu yeni devrime ve Bolşevikler'e tutumları ne olmalıydı? Ulusal meclis, Müslümanlar'ın dinî buyruklarıyla, halet-i ruhiyeleriyle ve psikolojileriyle hiçbir ortak yanı olmayan Bolşevizm'i kabul edemezdi. 3 gün süren gizli oturumdan sonra (bazı genç üyelerin Bolşevik komiserine bir kutlama telgrafı gönderilmesinde ısrar etmelerine rağmen) meclis, Bolşevik hükümet darbesi ile ilgili hiçbir görüş belirtmemeye, buna karşılık Müslüman bölgelerini Bolşevik propagandasından korumak için önlemler alma kararı aldı. [Ayrıca,] (Kerenski döneminde kurulmuş olan,) o sırada mevcut Müslüman alaylarının, ulusun hizmetinde olduklarını ve Müslüman bölgelerin korunması için var olduklarını, ilân etmeye, başka yeni alaylar oluşturmaya ve mümkün olduğu kadar çabuk, tüm Volga-Kama havzası halkları kurucu meclisini toplanmaya çağırmaya karar verdi (bu havzanın %45'ini Müslümanlar, %40'ını Ruslar, geri kalanlarını Fin-Ugorlar, Çuvaşlar, Mordvalar, vs. kabileleri oluşturuyorlar).

Müslümanlar, bölge halklarının, Bolşevik rejimini yasal rejim olarak kabul etmeden önce, [benimsenecek] hükümet şekli ile Bolşevik rejimi konusunda görüşlerini serbestçe ifade etmeleri gerektiğini düşünüyorlardı; ve de bütün halkların Bolşevizm konusunda olumsuz tavır takınacaklarından emindiler. O sırada Bolşevikler sadece Moskova ve Petrograd'da güçlüydüler; Müslüman alayların koruması altında olan Volga-Kama havzası halklarının oluşturacakları bir meclis, kolayca toplanabilir ve Bolşevizm'in bölgede yayılmasını engellemek için gerekli önlemleri alabilirdi. Fakat maalesef genç Tatar halkının örgütlene şevki, Bolşevizm karşısında afallamış Rus nüfusun anlaşılmaz vurdumduymazlığına çarptı; Ruslar kendilerini Bolşevikler'den kurtaracak mucizeyi bekliyorlar, başlarına gelen felaket karşısında hiç bir direniş iradesi göstermiyorlar ve kendilerini kurtarmalarını bekledikleri alaylarımıza sadece platonik bir hayranlık göstermekle yetiniyorlardı.

Halklar meclisi toplanmadı. Bolşevik dalgası ise gittikçe yükseliyordu. Bolşevik olmayan Rus unsurlar hiçbir şey yapmazken, Bolşevikler "uyumuyordu." Onlar bölgenin kendisinde kızıl muhafız alayları oluşturmaya başladılar, derken Brest-Litovsk barışı sonuçlandı ve ordu terhis edildi; terhis olanlardan fakir olanlar, yürütülen akıllı bir propaganda sonucu ve yüksek maaşların çekiciliğiyle (daha sonra kızıl ordu haline dönüşecek) kızıl muhafız alaylarına kitleler hâlinde giriyorlardı.

Fakat kızıl muhafız alayının oluşmasına rağmen, Nisan 1918'e kadar Kazan-Ufa bölgesinde rejim Bolşevik değildi. Kızıl muhafız alaylarıyla aynı anda varlığını sürdüren alaylarımız, Bolşevizm'in bütün olarak ülkeye yerleşmesini engelliyordu. Bolşevikler henüz, sivil ve askerî kuruluşlarımız mensuplarına gayet de kibar davranıyorlardı. Bankalar, cephaneler ve levazım depoları Müslüman askerlerce korunuyordu—Bolşevikler, kendilerinin bölgede mutlak hâkim olmalarını engelleyen, bölgede Bolşevik olmayan tek güç olan birliklerimizden korkuyorlardı. Mart başlarına doğru, Bolşevikler Kazan ile Ufa'nın çevresindeki bütün eyaletlerde duruma hâkim oldular. Öyle ki Müslüman birlikleriyle Müslüman kuruluşları bir gün, kendilerini, emri altında iyicene silâhlı olan kızıl birliklerin bulunduğu muzaffer Bolşevizm tarafından tamamiyle kuşatılmış buldular. Müslüman birliklerin durumu çok kritikleşmişti. Bir gün (Mart ortalarında), güçlerinin bilincinde olan Bolşevikler birliklerimize dağılmalarını ihtar ettiler.

Ne yapmalı? Genç askerî âmirler, mücadele etmeden dağılmak istemiyorlardı; ama merkezî ulusal konsey [Millî İdare], herhangi bir mücadelenin boşuna olacağını görerek, bütün etkisini kullanarak askerleri kan akmaksızın dağılmaya ikna etmeyi başardı. Bolşeviklerin ultiyatomuyla başlayan gerginlik Kazan'da iki-üç gün sürdü, hatta bu sürede bir muharebe başlangıcı bile oldu. Moskova-Kazan demiryolu ile Bolşevikler mitralyöz ve top getirtirken, Müslümanlar bu tür tahrip gücü yüksek silâhlara sahip değildiler.

Askerî birliklerimiz dağıtıldı. Ordunun ortadan yok oluşundan sonra, sıra sivil kuruluşlarımıza geldi. Nisan ayında yayımlanan bir karamame, merkezî ulusal konsey ile bölgesel konseylerin feshedilmesini ve ulusal parasal kaynakların müsaderesini emrediyordu. Ulusal konsey üyelerinin tutuklanmaları emredilmemişti, fakat Bolşevikler'in davranış tarzını bilen ulusal konsey üyeleri "ikamet adreslerini değiştirdiler." Kısa süre sonra, birçoğu tutuklandı, diğerleri önce saklandı sonra Sibiriya'ya kaçtı (Mayıs - Haziran 1918).

Kazan-Ufa'da birliklerin oluşturulduğu sırada, merkezî askerî kurumun talimatıyla Güney'deki cephe Müslümanlar'dan oluşan bir askerî müfreze kurulmuştu. Bu Müslüman müfrezeyi oluşturma görevi, Müslüman general Soulkievitch'e verilmişti. Bu kuvvet Bolşevik Ukrayna'yı geçerek Kazan'a dönemediğinden, Kırım'da bin bir zorluk yaşayarak—çoktan Sivastopol'da subaylarla Tatar liderlerin katliamını gerçekleştirmeye vakit bulmuş olan—Bolşevizm'e karşı mücadele eden Kırımlılar'a arka oldu. İşte Soulkievitch'in Müslüman birlikleri sayesinde Kırım devleti kurulabilmiş ve [bu devlet] bugüne kadar Bolşevizm'e karşı etkili bir şekilde mücadele edebilmiştir.

Bu esnada diğer bölgelerin Müslümanları ne yapıyorlardı?

Onlar, Bolşevik rejiminin ülkelerine zoraki girişine karşı mücadele etmeye iyicene kararlı, Kırım'da, Türkistan'da ve Güney Kafkasya'da Müslüman hükümetler oluşturdular.

Kırım ve Güney Kafkasya hükümetleri hâlen varlıklarını sürdürüyorlar; Türkistan hükümetine gelince, düzenli silâhlı gücü olmayan, hatta

kullanabileceği tek bir mitralyözü bile bulunmayan bu hükümet, Taşkent'teki Bolşevik garnizonuna karşı koyamadı ve binlerce Müslüman'ın telef olduğu korkunç bir çatışma sonrasında, hükümetin bulunduğu Hokant şehri düştü. Hükümet üyeleri tutuklandı, Müslüman birlikler dağıldı (Mart-1918). Bolşevikler böylece Türkistan'a yerleşiyorlardı.

Daha sonra Kırım Müslüman hükümeti Bolşevik olmayan bütün unsurların katılımıyla bir koalisyon hükümetine dönüştü. (Güney Kafkasya'daki) Müslüman Azerbeycan Devleti'nin şimdiki durumu hakkında çok kesin bilgiler yok. Azerbeycan'da Bolşevizm'le mücadele, Ermeniler'le Müslümanlar'ın birbirlerine olan karşılıklı nefretleri yüzünden, güçleşti.

Müslümanlar'ın Bolşevik dönemindeki rolüne bu kısa göz atıştan, Rusya'daki genel edilgenlik ortamı içinde Çek-Slovaklar'ın ortaya çıkışına (Temmuz 1918) kadar, Bolşevizm'le mücadele etmek isteyen tek unsurun Müslümanlar olmuş olduğu görülür.

Eski rejimin Rus hükümetinin Müslüman politikasını ve Bolşevikler'in ulusal kurumlar ve özgürlükler konusundaki davranışını betimledikten sonra, geçici hükümetin politikası ile ilgili bir kaç kelime söylemek gerekmektedir.

Geçici hükümet başlangıçtan itibaren Müslümanlar'a karşı gayet liberal bir politika benimsedi. Türkistan'daki [çarlık dönemindeki] askeri hükümetin ortadan kaldırılmasından sonra geçici hükümet Türkistan için sivil bir hükümet oluşturdu—bu hükümetin dokuz üyesinden dördü Müslümandı. Moskova'daki Müslüman kongresinin açılışında, geçici hükümetin komiseri, gayri-Ortodoks dinî işler bölümü başkanı Bay Kotliarevsky konuşmasında bundan böyle Müslümanlar'ın kendi dinlerini ve ulusal kültürlerini ilgilendiren her şeyde tamamen özgür olduklarından emin olabileceklerini bildirdi. Özerk ulusal kültürel [muhtar millî medenî] kuruluşun plânı Kerenski hükümetinin yıkılmasının arifesinde hükümete takdim edilmişti ve geçici hükümet bazı değişikliklerle bunu resmî gazetede ilân ederek yasalaştırmak istiyordu.

Ve Müslüman ulusal meclisinde hazırlanan ulusal-kültürel öz-tanzimin kurallarının aynısı, Samâra kurucu hükümeti tarafından kabul edildi ve Çek dönemi sırasında hükümet bülteninde resmen ilân edildi (Eylül 1918).

Sadry Maksudoff
Ulusal Konsey Başkanı

(F.O. 371 / 4007, s. 45-50, Tarih: 23 Nisan 1919,
62660 numaralı belge)

Sonuç

Sadri Maksudi (Arsal) bu mektupta Rusya Müslümanları'nın siyasi ve sosyo-kültürel durumları hakkında kısa bir tarihçe vermiştir. Rusya Müslümanları'nın profilini çizmiş ve hukukî durumlarını belirterek, taleplerini İngiliz hükümetine bildirmiştir. Ancak İngiltere kendi yönetimi altında bulunan Müslümanlar'ın durumunu göz önüne alarak kendi İslâm politikasındaki dengelerinin bozulacağı endişesiyle Maksudi'nin taleplerini kabul etmemiştir. İngiltere'nin Rusya Müslümanları'nın özgürlük çabalarını nasıl gördüğü, daha doğrusu nasıl görmezden geldiği noktasında bu belge çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Yabancı ülke arşivlerinde yapılacak sistemli araştırmalar, Avrupa'nın Türk halklarının bağımsızlık ve değişim mücadelelerine nasıl yaklaştığını ortaya çıkarmanın yanında, günümüz Türkiye'siyle Türk Dünyası'nın, yakın geçmişinin daha iyi tahlil edilerek yeni politikalar oluşturulmasına da önemli katkılar sağlayacaktır.

Ek: Mektup ya da mektuptan bir-iki sayfa.